

**ՍԱՆՏՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՆԻՄՆԱՐԱՐ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ԻՐԱՅՄԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ ԵՎ ՆԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ՊՐԱԿՏԻԿԱՅՈՒՄ**

(Երեւանյան XIII միջազգային խորհրդաժողովի զեկույց, Երեւան-2008թ.)

Գ. Նարությունյան - ՆՏ ՄԴ նախագահ, պրոֆեսոր

Միջազգային խորհրդաժողովի հարգելի մասնակիցներ,
Նարգարժան հյուրեր.

Իմ այս զեկույցն օրգանապես կապված է այն նյութի հետ, որը ես քննարկման ներկայացրեցի Երեւանյան X միջազգային կոնֆերանսում՝ անդրադառնալով վերափոխվող հասարակական համակարգերում սահմանադրականության որոշ իրավաքաղաքական ձեւախեղումներին: Թեման ես ոչ միայն չեմ համարում սպառված, այլեւ դրա հրապարությունն ավելի է մեծացել, իսկ սահմանադրական հիմնարար արժեքների ձեւախեղումներն անցումային շար երկրների հասարակական պրակտիկայում համակարգային բնույթ են ստանում:

Ակնհայտ է, որ անցումային երկրների համար տրանսֆորմացիայի գերագույն խնդիրը սահմանադրականության հաստատումն է ու սահմանադրական կայուն զարգացումների երաշխավորումը: Վերջինս ենթադրում է՝ Սահմանադրության հետ մեկտեղ անհրաժեշտ քաղաքական ու սահմանադրական մշակույթի առկայություն, ժողովրդավարական ինստիտուտների միջոցով իրավունքի գերակայության երաշխավորում, հասարակական համաձայնության, փոխըմբռնման ու հանդուրժողականության միջավայրի ձեւավորում, համակեցության հիմնարար կանոնների շուրջ փոխհամաձայնության շարունակական ապահովում եւ, դրանց շնորհիվ, հասարակության դրական ներուժի ուղղորդում առաջադիմությանն ու զարգացմանը:

Նստակ է նաեւ, թե քաղաքացիական հասարակության կայացման սկզբունքներից ելնելով ինչն է հակացուցված այս գործընթացին: Սահմանադրականության զարգացումները չեն կարող ծառայեցվել ընթացիկ քաղաքական նպատակահարմարությանը: Դրանք չեն կարող խաթարել իշխանությունների տարանջատման հաշվեկշիռը, առաջ բերել անհավասարակշռվածություն, նպաստել քաղաքական, վարչական եւ տնտեսական ուժերի սերտացմանը: Սահմանադրաիրավական գործընթացները չեն կարող թուլացնել մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները, սահմանափակել նրա ազատությունները, խոչընդոտել ինքնակառավարման զարգացմանը: «Մարդու իրավունքներ», «ժողովրդավարություն» եւ «իրավական պետություն» հասկացությունները հանդես են գալիս որպես օրգանական եռամիասնություն, եւ ազատական, ժողովրդավարական սահ-

մանադրական դոկտրինայի ընդունման, երկրում սահմանադրականության հաստատման նպատակը հենց դրա երաշխավորումն է:

Իր հերթին, սահմանադրական այս կամ այն դոկտրինայի ընդունումը փվյալ երկրի համար ինքնին սահմանադրաիրավական որոշակի արժեքների համակարգի ընդունում է, որն արտահայտում է պետական մակարդակում, ինչպես նաև հանրային գիտակցության մեջ ընկալված եւ իմաստավորված պատկերացումները պետության եւ հասարակության կազմակերպման ու զարգացման մասին: Գլխավոր խնդիրն այն է, թե, մի կողմից, որքանով է դա արժեվորվել պետական քաղաքականության մակարդակում եւ ինչպես է այն երաշխավորվելու հասարակական պրակտիկայում, մյուս կողմից՝ որքանով է քաղաքացիական հասարակությունը պատրաստ ապրել արժեքների այդ համակարգով:

Մենք այս գեկույցում առաջին հերթին կփորձենք անդրադառնալ սահմանադրական հիմնարար արժեքների պետականագիտական ընկալմանն ու իրացման երաշխիքների ապահովմանը, նկարի ունենալով ոչ թե զուտ դոկտրինալ ընկալումը, այլ պետական քաղաքականության մակարդակում փվյալ հիմնահարցի նկատմամբ մոտեցումների ու պատկերացումների հիմնարար, համակարգային ու բազմագործոն բնույթը:

Սահմանադրության արժեքանական (աքսիոլոգիական) հիմնահարցերի հետազոտումն առաջին հերթին պահանջում է առանձնացնել արժեքային այն հենասյուները, որոնց վրա հենվում է սահմանադրական ողջ համակարգը:

Ցավոք, սահմանադրական արժեքանությունը մեր իրականության մեջ որպես ինքնուրույն գիտական ուղղություն դեռեւս չի ձեւավորվել, եւ այս ոլորտում հետազոտություններ գրեթե չկան: Սակայն հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման հիմնախնդիրների լուծումն առանց Սահմանադրության արժեքանական խոր վերլուծությունների՝ գրեթե անհնարին է:

«Սահմանադրություն» հասկացությունն ինքնին արժեքանական բովանդակություն ունի: Դա պարզապես սահմանել, հիմնել, հիմնադրել կամ սահման դնել չի նշանակում: Փայլուն ձեւով են ընկալել փվյալ հասկացության արժեքանական նրբերանգները դեռեւս 1837 թվականին Վենետիկում հրատարակված Նոր հայկազյան լեզվի բառագրքի հեղինակները, որոնք «Սահմանադրությունը» բնորոշել են որպես «Որոշումն սահմանաց եւ Տեսչություն վերին»: Ակնհայտ է, որ գործ ունենք ոչ միայն գերակա, սահմանային նշանակության «որոշման»՝ ասել է թե իրավակարգավորման հետ, այլև դրա հիմքում ընկած է Աստվածային ճանաչողությունը, ի վերուստ փրված արժեքային համակարգը, վերին Տեսչությունը: Ուստի Սահմանադրության գերակայության երաշխավորումը ենթադրում է իրավական համակարգում սահմանադրական հիմնարար արժեքների երաշխավորում, դրանց համակարգային կյանքի կոչում: Այդ արժեքներն ունեն այն բնորոշ առանձնահատկությունը, որ սուբյեկտիվ հայեցողական բնույթ չեն

կրում, դրանք հասարակական համաձայնությամբ դառնում են կենսագոյի եւ համակեցության գլխավոր ու համապարտադիր բնութագրիչներ:

Նաջորդ հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ այդ արժեքները չեն կարող մեկուսի դրսևորվել, դրանք սահմանադրական մակարդակում համակարգվում են եւ հանդես գալիս փոխլրացման ու փոխալայմանավորվածության մեջ: Ուստի անհնարին է բացառելով սահմանադրական այս կամ այն հիմնարար արժեքը, այն ձեւախեղելով հասարակական պրակտիկայում, այլ արժեքների վրա հենվելով՝ էական հաջողություն արձանագրել:

Սահմանադրության արժեքանական հիմնական բնորոշիչները, որպես կանոն, նախ արտացոլվում են Նիմնական օրենքի նախաբանում՝ հիմնականում նորմ-նպատակների ձեւով: Դրանք իրենց հեքագա համակարգված արտացոլումն են գրնում սահմանադրական նորմ-սկզբունքներում, ինչպես նաեւ հիմնարար իրավահարաբերություններ կարգավորող նորմերում ու դրույթներում:

Մենք փորձել են համեմատական վերլուծության առարկա դարձնել շուրջ 140 երկրների սահմանադրությունների արժեքանական բնութագրիչները: **Առաջին** ընդհանրացումն այն է, որ դժվար է գրնել որեւէ երկրի Սահմանադրություն, որում արժեհամակարգային մոքեցումները բացարձակ նույնական լինեն մեկ այլ երկրի հեք: Յուրաքանչյուր երկիր որդեգրում է սահմանադրական արժեքանության իր դոկտրինան: Սա բնական է եւ վկայում է, որ Սահմանադրությունը ոչ թե ներմուծվող կամ արտահանվող ապրանք է, այլ քվյալ սոցիալական հանրության, քվյալ պեքության արժեհամակարգային ընդհանրացումների վրա կառուցված փոխհամաձայնություն է համակեցության հիմնարար կանոնների շուրջ:

Երկրորդ՝ երկրների գգալի մասը (ԱՄՆ, Իսպանիա, Նդկասքան, Արգենտինա, Ռուսասքանի Դաշնություն, Մոլդովա, Նայասքան եւ այլն) առաջին հերթին փորձել են Սահմանադրության նախաբանում ամրագրել Նիմնական օրենքի արժեքանական հիմքերը՝ որպես սահմանադրական նորմ-նպատակ: Ընդ որում, շեշտադրումը կաքարվում է այնպիսի արժեքների վրա, ինչպիսիք են արդարությունը, ագաքությունը, հավասարությունը, եղքայրությունը, հանդուրժողականությունը, քաղաքացիական համերաշխությունը, քաղաքական բազմակարծությունը, երկրի անվրանգությունը, սերունդների բարեկեցությունը, ժողովրդավարությունը, իրավունքի գերակայությունը, մարդու արժանապարվությունը, նրա իրավունքների հարգումն ու պաշտպանությունը, միջագգային համագործակցությունը եւ այլն: Իրողությունն այն է, որ քարբեր երկրների սահմանադրությունների նախաբաններում շեշտադրումը կաքարվում է այս արժեքներից մի մասի վրա միայն՝ հիմք ընդունելով հարկապես քվյալ հասարակության համար դրանց առաջնահերթությունը:

Երրորդ՝ բազմաթիվ երկրներում կոնկրետ հողվածներով Սահմանադրությունն ամրագրում է արժեքների այն համախումբը, որն ընկած է փվյալ սահմանադրաիրավական հարաբերությունների կանոնակարգման հիմքում: Օրինակ, Նարավաֆրիկյան Նանրապետության Սահմանադրության 1-ին հոդվածը սահմանում է, որ այս երկիրը ժողովրդավարական պետություն է՝ խարսխված այնպիսի արժեքների վրա, ինչպիսիք են մարդու արժանապատվությունը, իրավահավասարությունը, իրավունքների ու ազատությունների առաջընթացի ապահովումը, ռասիզմի եւ խտրականության բացառումը, Սահմանադրության գերակայությունը, օրենքի իշխանությունը, ինչպես նաեւ համընդհանուր ընտրական իրավունքը, միասնական ազգային ընդհանուր ընտրական ռեեստրը, բազմակուսակցական համակարգը: Իսկ Խորվաթիայի Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ազատությունը, հավասարությունը, ազգային իրավահավասարությունը, խաղաղասիրությունը, սոցիալական արդարությունը, մարդու իրավունքների հարգումը, սեփականության անձեռնմխելիությունը, բնության եւ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, իրավունքի փիրապետությունը եւ ժողովրդավարական բազմակուսակցական համակարգը Խորվաթիայի Նանրապետության սահմանադրական կարգի բարձրագույն արժեքներն են:

Ռումինիայի Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը նույնպես սահմանում է, որ Ռումինիան իրավական, ժողովրդավարական եւ սոցիալական պետություն է, որում մարդու արժանապատվությունը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները, անձի ազատ զարգացումը, արդարությունը եւ քաղաքական բազմակարծությունը հանդիսանում են բարձրագույն արժեքներ եւ երաշխավորվում են:

Ֆրանսիայի Սահմանադրության 2-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Նանրապետության կարգախոսներն են. «Ազատությունը, Նավասարությունը, Եղբայրությունը»: Ֆրանսիական հեղափոխության այս կարգախոսները սահմանադրական մակարդակում արժեվորվել են որպես հասարակական համակեցության գլխավոր որակական բնորոշիչներ: Դրանք ենթադրում են մարդու ներաշխարհը, նրա սոցիալական բոլոր առնչությունները, հասարակական կեցության արժեվորումն ու այդ միջավայրում ինքնաիրացման բոլոր դրսեւորումները պետք է առաջին հերթին իմաստավորված ձեւով խարսխվեն հենց այդ արժեքների վրա: Սա նաեւ լավագույն վկայությունն է այն բանի, որ սահմանադրական հիմնարար արժեքներն են ամենից առաջ Սահմանադրությունը դարձնում ապրող իրողություն: Նշված հասկացությունները սահմանադրական մակարդակում ստանում են ռեալ բովանդակություն՝ որպես սոցիալական հանրության արժեհամակարգային, սոցիալ- մշակութային հիմնարար կողմնորոշիչներ:

Սահմանադրական հիմնարար արժեքների հստակեցման եւ կոնկրետ նորմի ձեւով ամրագրման ճանապարհով գնացին նաեւ Եվրոպական Սահմանադրությունը մշակող

Կոնվենտի անդամները, որոնք Եվրոպական Միության երկրների վավերացմանը ներկայացրած Սահմանադրական համաձայնագրի 2-րդ հոդվածում ամրագրեցին Միության արժեքները, համաձայն որի. **«Միությունը հիմնված է այնպիսի արժեքների վրա, ինչպիսիք են մարդկային արժանապարվությունը, ազատությունը, ժողովրդավարությունը, հավասարությունը, իրավունքի գերակայությունը եւ մարդու իրավունքների հարգումը: Այս արժեքներն ընդհանուր են Անդամ պետությունների համար, որոնցում հասարակությանը բնորոշ են անխտրականությունը, բազմակարծությունը, հանդուրժողականությունը, արդարադատությունը եւ համերաշխությունը»:** Չնայած այն բանին, որ այս փաստաթուղթը կյանքի չկոչվեց եւ Եվրամիության մասին 2007թ. Լիսաբոնյան համաձայնագիրն այլեւս նման կոնկրետ հոդված չի բովանդակում, այսուհանդերձ, ակնհայտ է, որ Եվրոպական միության սահմանադրական արժեքանության մակարդակում փրվել է հստակ ու ընդգրկուն ձեւակերպում, որը քաղաքակրթական կողմնորոշման արժեհամակարգային հիմք է հանդիսանում եւ, մեր կարծիքով, նշանակալից քայլ է սահմանադրագիտության բնագավառում:

Չորրորդ` մեծ թվով երկրներ առանձին հոդվածով չբանաձեւելով Սահմանադրության արժեքանական հիմնական բնորոշիչները, այսուհանդերձ, փարբեր հոդվածներում անդրադառնում են դրան: Ընդ որում, հիմնական մոտեցումն այն է, որ ընդգծված վերաբերմունք է դրսևւորվում մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների նկատմամբ: Օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 2-րդ հոդվածը սահմանում է, որ մարդը, նրա իրավունքները եւ ազատությունները բարձրագույն արժեք են: Պետության պարտականությունն է ճանաչել, ապահովել եւ պաշտպանել մարդու եւ քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները: Նամաձայն Նայաստանի Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի` «Մարդը, նրա արժանապարվությունը, հիմնական իրավունքները եւ ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են: Պետությունն ապահովում է մարդու եւ քաղաքացու հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանությունը` միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապարասխան: Պետությունը սահմանափակված է մարդու եւ քաղաքացու հիմնական իրավունքներով եւ ազատություններով` որպես անմիջականորեն գործող իրավունք»: Նամարժեք ձեւակերպումների կարող ենք հանդիպել նաեւ բազմաթիվ այլ երկրների սահմանադրություններում (օրինակ, Գերմանիայի Դաշնություն, հոդվ. 1, Վրաստան, հոդվ. 7, Ուկրաինա, հոդվ. 3 եւ այլն): Նման նորմերը, հենվելով բնական իրավունքի փեսության վրա, որոշակիացնում են իրավական, ժողովրդավարական պետության արժեքանական մոտեցումները սահմանադրական հիմնարար լուծումների առնչությամբ` դրանց հիմքում դնելով իրավունքի գերակայության սկզբունքը: Այս մոտեցումը բնորոշ է նաեւ միջազգային այնպիսի հիմնարար փաստաթղթերի, ինչպիսիք են Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչա-

կազիրը, Մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան, 1966թ. միջազգային դաշնագրերը եւ այլն:

Ընդհանուր մոտեցումն այն է, որ սահմանադրական հիմնարար արժեքները կյանքի են կոչվում սահմանադրական իրավունքների, ազատությունների եւ սահմանադրական այլ ինստիտուտների միջոցով, որոնց միջեւ առաջացող կոլիզիայի հաղթահարումը Սահմանադրության գերակայության երաշխավորման կարեւորագույն խնդիրներից մեկն է՝ հիմքում ունենալով իրավունքի գերակայության սկզբունքը:

Տինգերորդ՝ իրավական, ժողովրդավարական երկրների սահմանադրական լուծումներում արժեհամակարգային ընդհանրացման առանձնահատուկ կարեւորություն ունեն ժողովրդաիշխանության, իշխանությունների փարանջապման եւ հավասարակշռման, ընդհանուր, հավասար եւ ուղղակի ընտրական իրավունքի երաշխավորման, Սահմանադրության գերակայության, քաղաքական բազմակարծության ապահովման, սեփականության իրավունքի ճանաչման եւ պաշտպանության, անձի իրավագրկության բացառման եւ մի շարք այլ սկզբունքներ, որոնք, որպես կանոն, փվյալ երկրի սահմանադրական կարգի հիմքն են կազմում: Այս սկզբունքները փարբեր երկրների սահմանադրություններում փարբեր կերպ են կոնկրետանում, սակայն իրենց էության մեջ նույն արժեքանական հենքն ունեն:

Նշված բոլոր դրսեւորումների մեջ սահմանադրական հիմնարար արժեքները կազմում են համակարգային ամբողջականություն եւ Սահմանադրությունը դարձնում են ապրող իրողություն՝ երբ այդ արժեհամակարգային հիմքի վրա է խարսխվում նաեւ իրավական ողջ համակարգը, իրավակիրառական պրակտիկան, միջանձնային եւ մարդ-պե-տություն փոխհարաբերությունների ողջ համալիրը, երբ այդ արժեքներն ամեն մի կոնկրետ անհատի համար երաշխավորված ձեւով դառնում են կենսակերպի շարժիչ ուժ:

Փորձենք այժմ անդրադարձ կատարել այս հարցին հասարակական պրակտիկայի փեսանկյունից: Նման վերլուծություն եւ ներկայացրել եմ նաեւ 2005թ. Երեւանյան միջազգային կոնֆերանսում: Այժմ ցանկանում եմ կատարել հետեւյալ հիմնական շեշտադրումները.

- **առաջին**՝ որքանո՞վ են սահմանադրական հիմնարար արժեքները համարժեք ընկալվում, երաշխավորվում ու հետեւողականորեն իրացվում պետական քաղաքականության մակարդակում,

- **երկրորդ**՝ որքանո՞վ են ներդաշնակ Սահմանադրության արժեքանական ընկալումները հանրության եւ իշխանությունների կողմից,

- **երրորդ**՝ ի՞նչ հիմնական միտումներ ու առանձնահատկություններ կան այս ոլոր-տում անցումային երկրներում եւ որոնք են հիմնական մարտահրավերները:

Նշված հարցադրումներին պատասխանելու համար նախ ցանկանում եմ ներկայացնել մի վերլուծություն: Մեր կողմից ուսումնասիրվել են 29 երկրներում վերջին 8 փարիներին փեղի ունեցող գործընթացները: Այդ երկրների հիմնական բնութագրիչն այն է, որ նախկին համայնավարական հասարակական հարաբերությունների կրող են եղել և այժմ հայտնվել են որակապես փարբեր երեք համակարգերում: Դրանցից առաջինը Եվրոպական միության անդամ դարձած Արևելյան Եվրոպայի երկրներն են: Երկրորդ խումբը ներկայացնում են Եվրամիության անդամ դեռևս չդարձած Բալկանյան երկրները: Երրորդ խմբում ներառված են ԱՊՏ անդամ երկրները: Վերլուծության համար օգտվել ենք նաև ԱՄՆ Ազգայության փուն կազմակերպության փեղեկավորությունից: Այդ կազմակերպության կողմից հաշվարկվող՝ ժողովրդավարության ինդեքսը մակարդակի բնութագրիչը 2008թ. երկրների 1-ին խմբում 2.51 անգամ ավելի բարձր է 3-րդ խմբի և 1.75 անգամ՝ երկրորդ խմբի համեմատությամբ: Միաժամանակ, եթե 1-ին խմբում վերջին 8 փարում այդ մակարդակը բարձրացել է 3, իսկ 2-րդ խմբում՝ 17 փոկոսով, ապա ԱՊՏ երկրներում այն անկում է ապրել 10 փոկոսով:

Քաղաքացիական հասարակության որակական բնութագրիչները 1-ին և 3-րդ խմբերում շեղվում են 2.9 անգամ, 1-ին և 2-րդ խմբերում՝ 1.79 անգամ: Այդ բնութագրիչների դինամիկան վերջին 8 փարիներին հետեւյալն է. 1-ին խմբում բարելավում 19, երկրորդում՝ 24 փոկոսով, իսկ երրորդ խմբում նահանջ է գրանցվել 4.4 փոկոսով:

Ընտրական գործընթացների ժողովրդավարական մակարդակը 3-րդ խմբում 1-ին խմբին զիջում է 3.21 անգամ, 2-ին՝ 1.68 անգամ: Դինամիկան 8 փարում հետեւյալն է. 1-ին խմբում բարելավում 4, երկրորդում՝ 22 փոկոսով, իսկ երրորդում արձանագրվել է վիճակի վարթարացում 13 փոկոսով:

Բերենք ևս մեկ համեմատություն: Դատական իշխանության անկախության մակարդակն 1-ին խմբում երրորդի համեմատությամբ բարձր է 2.61 անգամ, երկրորդի համեմատ՝ 1.98 անգամ: Դինամիկան 8 փարում հետեւյալն է. 1-ին խմբում բարելավում 6, երկրորդում՝ 15 փոկոսով, իսկ երրորդում արձանագրվել է վիճակի վարթարացում 9 փոկոսով:

Գրեթե համանման միություններ ենք նկատում նաև մամուլի անկախության, կառավարման բնույթի, կոռուպցիայի դեմ պայքարի և այլ ոլորտներում: Այս բոլորը վկայում են, որ չնայած ուսումնասիրված 29 երկրներում սահմանադրական մակարդակում արժեքանական փեսանկյունից համարժեք դիրքորոշումներ են արձանագրված, սակայն սահմանադրական պրակտիկան բոլորովին այլ պատկեր ունի:

Մեր կարծիքով, դրա պարճառները մի քանիսն են: **Նախ**, որքանով է սահմանադրական մակարդակում հետեւողականություն դրսեւորվել՝ ինչպես սահմանադրական հիմնարար արժեքների համակարգային ամբողջականության երաշխավորման, այնպես

Էլ բուն Սահմանադրության մեջ նորմ-նպատակների ու նորմ-սկզբունքների իրացումը երաշխավորելու, Սահմանադրության ինքնաբավությունն ապահովելու առումով: Դա վերաբերում է թե՛ կոնկրետ իրավահարաբերություններ կանոնակարգող սահմանադրական նորմերին, թե՛ զսպումների ու հակակշիռների համակարգին, եւ թե՛ մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների սահմանափակումների ինստիտուտին: Սա նշանակում է նաեւ, որ սահմանադրական ախտաբանության ոլորտում առաջին վերլուծությունները պետք է սկսել ներսահմանադրական ինքնապաշտպանության խնդիրների բացահայտումից: Փաստն այն է, որ այս ոլորտում բացերն ու չուծված խնդիրներն զգալի են, որոնք, թերեւս, կարող են առանձին քննարկման առարկա դառնալ:

Երկրորդ՝ հապկապես անցումային երկրների համար գլխավոր ձեւախեղումները տեղի են ունենում իրավաստեղծ գործընթացում, երբ կարծես «մոռացության տալով» սահմանադրական հիմնարար արժեքները, իրավակարգավորումն ավելի շատ է բխեցվում ընթացիկ նպատակահարմարությունից: Դա է նաեւ պատճառը, որ շատ երկրներում, այդ թվում՝ Նայասպանում, օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանության մարմինները, ինչպես նաեւ տեղական ինքնակառավարման մակարդակում սահմանադրականության խնդիրներին անդրադարձ են կատարում գրեթե հարկադրաբար՝ բախվելով սահմանադրական անմիջական արգելքների: Պարահական չէ, օրինակ, որ շուտով երեք տարին կլրանա, ինչ սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Նայասպանում հնարավորություն տրվեց ՆՆ Նախագահին, Ազգային ժողովի պարզամավորների 1/5-ին, կառավարությանը, դատարաններին, գլխավոր դատախազին, մարդու իրավունքների պաշտպանին, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին՝ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով դիմել սահմանադրական դատարան: Մրցվեց նաեւ անհատական դիմումների ինստիտուտը: Այս ժամանակահատվածում օրենքի եւ ենթաօրենսդրական ակտերի սահմանադրականության ոչ մի հարց չեն բարձրացրել ՆՆ Ազգային ժողովի պարզամավորների 1/5-ը, ՆՆ կառավարությունը, տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Շուրջ երեք տարում մեկական դիմում են ներկայացրել դատարանները եւ գլխավոր դատախազը: Սա այն դեպքում, երբ դեռեւս չի կատարվել Սահմանադրության 117 հոդվածի անցումային դրույթի պահանջները՝ երկու տարում գործող օրենքները Սահմանադրության փոփոխություններին համապատասխանեցնելու առումով: Միաժամանակ, սահմանադրական դատարանն սրացել է երեք հազարից ավելի անհատական դիմում, եւ 40-ից ավելի քաղաքացիների դիմումների հիման վրա տասնյակ օրենքների դրույթներ են ճանաչվել Սահմանադրությանը հակասող ու անվավեր:

Անցումային հասարակությունների էական առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ սահմանադրական հիմնարար արժեքները հաստատվում են սահմանադրորեն

երաշխավորված քաղաքական ու գաղափարախոսական բազմակարծության պայմաններում, որոնք սակայն, իրենց հերթին, արժեհամակարգային կայացման սաղմնային փուլում են գտնվում: Այս պայմաններում օրենքների ընդունման փուլում քննարկումների եւ հիմնհարցերի համակարգային կանոնակարգման անհրաժեշտ մակարդակ հաճախ չի ապահովվում: Դրա վառ օրինակ կարող են ծառայել 2007թ. ՏՏ դատական օրենսգրքի եւ քրեական ու քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերի փոփոխությունների խիստ ձեւական քննարկման ու ընդունման գործընթացները ՏՏ Ազգային ժողովի արտահերթ նիստերում: Արդյունքը եղավ այն, որ ընդամենն ամիսներ անց դատավարական օրենսգրքերի մի շարք դրույթներ սահմանադրական դատարանի կողմից ճանաչվեցին Սահմանադրության հակասող եւ անվավեր:

Երրորդ` «երկրորդ փուլի ձեւախեղումները» շարունակում են ծավալվել իրավակիրառական պրակտիկայում, երբ, այսպես կոչված, «օրենսդրական նպատակահարմարությունը» կյանքի է կոչվում «սուբյեկտիվ նպատակահարմարության», մերկանրիլ շահերի իրացման փեսանկյունից: Այս մակարդակում սահմանադրական հիմնարար արժեքներն ավելի հաճախ ծխածածկույթի դեր են կատարում` օրենքի անունից քաղաքական ու անձնական նպատակահարմարության իրացման համար: Այս օղակում ցածր է նաեւ Սահմանադրության արժեքանական ընկալումների ու մշակույթի մակարդակը, որը հաճախ հանգեցնում է այդ արժեքների պեպական ու հանրային ընկալումների անպագոնիզմի: Վերջինիս արդյունքում մեծանում են բացասական հասարակական էներգիայի կուտակումները, որոնք կրիտիկական զանգված հավաքելով` կարող են պայթուցանավթանգ իրավիճակներ ստեղծել: Պատահական չէ նաեւ, որ շատ երկրների սահմանադրական դատարաններ օրենքի նորմը հաճախ հակասահմանադրական են ճանաչում իրավակիրառական պրակտիկայի կողմից դրան փրված բովանդակությամբ հանդերձ:

Սահմանադրական հիմնարար արժեքները հասարակական պրակտիկայում կարող են երաշխավորված կյանքի կոչվել այնպեղ ու այն չափով, որպեղ եւ որչափով սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատումը պեպական քաղաքականության առանցքային խնդիրն է, այն չի պայմանավորվում ընթացիկ նպատակահարմարությամբ, ապահովված է իշխանությունների իրական փարանջափումն ու հավասարակշռումը, ժողովրդաիշխանությունը կարգախոսից դարձել է ապրող իրողություն, յուրաքանչյուր իրավական լուծում ելնում է իրավունքի գերակայության սկզբունքից` նպատակ ունենալով արդար հաստատության կայացումը, որը կայունության եւ զարգացման հիմնական երաշխիքն է:

Ինչն է խանգարում դրան: Մեր կարծիքով, առկա են բազմաթիվ պատճառներ, որոնցից հարկապես կցանկանայի առանձնացնել.

- մտայնության, մենթալիտետի իներցիան եւ սահմանադրական մշակույթի պակասը,

- իրավագիտակցության ցածր մակարդակը եւ պետական իշխանության ոչ բավարար քաղաքական կամքն այն բարձրացնելու ուղղությամբ,

- ժողովրդավարական պետական կառույցների գործունակության ոչ բավարար երաշխիքներն ու քաղաքական կառուցակարգերի անկախությունը,

- սահմանադրական եւ օրենսդրական անկախար լուծումները, սահմանադրական ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքների աղճատված ընկալումն ու իրացումն օրենսդրական քաղաքականության մեջ եւ իրավակիրառական պրակտիկայում,

- քաղաքական, փնտրեսական եւ վարչական ուժերի այնպիսի սերտացումը, որն արգելափակում է սահմանադրական հիմնարար արժեքների՝ առանց ձեռախեղման իրացումը հասարակական պրակտիկայում,

- կոռուպցիայի, հովանավորչության եւ սպվերային հարաբերությունների բարձր մակարդակը,

- նշված գործոններով պայմանավորված՝ հասարակական կարգի ինունային անբավարար վիճակը, առկա հիմնախնդիրների ոչ բավարար լուծման պատճառով բացասական սոցիալական միտումների ու իռացիոնալ զարգացումների խորացումը եւ այլն:

Չորրորդ՝ անցումային երկրների համար առավել մեծ վտանգն այն չէ, որ սահմանադրական ժողովրդավարության ոլորտում ձեռքբերումները համեստ են ու ոչ ներդաշնակ իրական մարտահրավերներին: Շատ ավելի վտանգավոր է այն, երբ առկա են հակառակ միտումները, երբ նահանջ է արձանագրվում, երբ սահմանադրական հիմնարար արժեքները հասարակական պրակտիկայում ձեռախեղվելով՝ աստիճանաբար մուտացիայի են ենթարկվում եւ սկսում են վերարտադրվել որպես անփիարժեքներ: Սա արդեն հասարակական մեղադրանք է, որը վկայում է նաեւ հասարակության ինունային համակարգի ակնհայտ անբավարարության մասին:

Անցումային երկրների սահմանադրական ախտաբանության գերագույն խնդիրը ժամանակին նման երեւոյթների առաջացման բացահայտումն ու կանխումն է: Իսկ դրա համար, որպես պարտադիր պայման, անհրաժեշտ է արմատավորել սահմանադրական հսկողության եւ վերահսկողության գործուն համակարգ՝ պետական իշխանության բոլոր մարմինների գերագույն խնդիրը համարելով իրենց իրավասության շրջանակներում Սահմանադրության գերակայության երաշխավորմանն իրական նպաստ բերելը: Միայն այս դեպքում է հնարավոր Սահմանադրությունը դարձնել ապրող իրողություն եւ դրական լուրջ արդյունքներ արձանագրել երկրում սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման գործում:

Շնորհակալություն ուշադրության համար: